

Національна
академія наук України

Інститут
української археології та джерелознавства
імені М.С.Грушевського

Інститут історії України

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

ТВОРИ у 50 томах

Видавнича рада:

Борис ПАТОН — голова
Любомир ВИНАР • Іван ДРАЧ • Володимир ЛИТВИН
Олексій ОНИЩЕНКО • Френк СИСИН
Ярослав ЯЦКІВ

Головна редакційна колегія:

Георгій ПАПАКІН — головний редактор
Ігор ГИРИЧ — відповідальний секретар
Геннадій БОРЯК • Віктор БРЕХУНЕНКО
Сергій БІЛОКІНЬ • Василь ДАНИЛЕНКО • Микола ЖУЛИНСЬКИЙ
Олександр КУЧЕРУК • Олександр МАВРІН • Ігор МЕЛЬНИК
Надія МИРОНЕЦЬ • Юрій МИЦИК • Всеволод НАУЛКО
Руслан ПИРИГ • Валерій СМОЛІЙ • Віталій ТЕЛЬВАК
Ольга ТОДІЙЧУК • Василь УЛЬЯНОВСЬКИЙ • Ярослав ФЕДОРУК

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

Том 10

Книга II

Серія

ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ ТА РОЗВІДКИ

(1930–1934)

Серія

РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ

(1924–1930)

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

ВИДАВНИЦТВО

“СВІТ”

2015

УДК 94(477)
ББК 63.3(4 УКР)
Г 91

*Випущено на замовлення
Державного комітету телебачення і радіомовлення України
за програмою "Українська книга" 2015 року*

*Затверджено Вченою радою
Інституту української археографії та джерелознавства
імені М.С.Грушевського НАН України*

Упорядкування, передмова, коментарі:
Оксана ЮРКОВА

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

ISBN 978-966-603-223-5
ISBN 978-966-603-922-7 (Т. 10. Кн. II)

- © Інститут української археографії та джерелознавства імені М.С.Грушевського НАН України, 2015
- © Інститут історії України НАН України, 2015
- © Юркова О.В., упорядкування, передмова, коментарі, 2015
- © Видавництво "Світ", дизайн та художнє оформлення, 2015

РОЗДІЛ II

РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ

**J. RYPKA. WEITERE BEITRÄGE ZUR KORRESPONDENZ
DER HOHEN PFORTE MIT BOHDAN CHMEL'NYČKYJ
("Archiv Orientální: Journal of the Czechoslovak Oriental Institute",
Prague, vol. II, № 2, June 1930, с. 262–283)**

Першій розвідці чеського тюрколога Яна Рипки про листування Порти з Б.Хмельницьким я присвятив кілька слів в "Україні" за місяць липень ("З приводу листування Б.Хмельницького з Отоманською Портою")* і того ж місяця липня мав приємність одержати від автора другу розвідку з тої ж серії, котрої заголовок вписав я вгорі. В ній проф. Рипка займається листами, висланими з звісним султанським посольством на початку місяця ребіу-ль-еввель 1061 р. (кінець лютого — початок березня 1651 р.): подає з копією Гетінгенського університету султанську грамоту до гетьмана, опубліковану свого часу в "Памятниках" Київськ[ої] археогр[афічної] комісії* з оригіналу коронного архіву, що зберігався тоді в московським архіві Мін[істерства] загран[ичних] справ, далі — листа від гетьмана до великого візира Ахмеда, з оригіналу музею Чарторийських у Кракові і, нарешті, листа від султана до хана в сій же справі з гетінгенського копією. Всі три — в факсиміле, в сучасній транскрипції і в німецьким перекладі.

Копія султанської грамоти не різниться від оригіналу, виданого в "Памятниках"; дата та сама: "початок місяця ребіу-ль-еввель 1061 р." Проф. Рипка справляє тільки деякі дрібні недокладності в перекладах сеї грамоти, уміщених у "Памятниках".

Лист великого візира не має дати — ні в оригіналі, ні на двох польських копіях, що заховалися в тім же музеї Чарторийських. Проф. Рипка доводить, що з трьох Ахмедів, що займали посаду вел[икого] візира за часів Хмельницького, до обставин найбільше підходить Мелек-Ахмед, що займав сю посаду від 5 серпня 1650 р. до 21 серпня 1651 р., і справді, зміст сього листа дуже нагадує листа в[еликого] візира до хана, виданого в сій же праці проф. Рипки, а він має дату: "початок ребіу-ль-еввеля 61 року".

Дефінітивно могла б рішити се питання копія листа, зацитована у Буцінського ("О Богдане Хмельницком", с. 125)* за московськими актами коронної метрики, як, *scilicet* Mellit-Achmeta do Chmielnickiego, "під 1651 роком". Порівняння змісту, поданого Буцінським, з повним перекладом, поданим проф. Рипкою, не лишає сумніву, що перед нами той самий документ. Але супроти того, що оригінал, опублікований проф. Рипкою, дати не має, повстає питання, звідки ж узялась дата на копії коронної метрики, використаній у Буцінського? Чи се канцелярська поміта, чи пояснення перекладчика? Сі в'язки, де бачив сю копію й інші документи, переловлені поляками, Буцінський, тепер з московського архіву вернулись до Польщі, і проф. Рипці, що через своїх польських колег умів винайти потрібні документи в інших випадках, треба буде приложити старання, щоб

відшукати сі акти українсько-турецьких зносин, які свого часу бачили Костомаров і Буцінський, але лишили тільки загальні згадки або переповідження, не давши повних текстів і докладніших вказівок щодо їх походження. У Буцінського цитується з тих самих в'язок "кор[онних] метрик" лист Бекташ-аги до Хмельницького, лист Хмельницького до султана нібито з вересня 1651 р., лист вел[икого] візира до польського короля того ж року (с. 127–128). Прийдеться проф. Рипці за ними пошукати і обслідувати їх докладніш.

Третій лист, опублікований проф. Рипкою в нинішній студії, від султана до хана з початку ребіу-ль-еввель 1060 р. досі був зовсім незвісний. Зміст його тісно зв'язується з листом візира Ахмеда до гетьмана. Вел[икий] візир пише гетьманові, що згідно з його проханнями, висловленими в листах, пересланих з Осман-чаушем, посилається наказа ханові, молдавському господареві й сумежним башам, щоб помагали гетьманові, коли б йому загрозували поляки, а гетьман нехай подає відомості Порті про їх замисли, спеціально що було на останнім соймі, — і лист султана до хана справді обертається коло сих тем. Султан похваляє хана за те, що він зумів увести гетьмана в орбіту турецької політики, і поручає йому далі триматися сеї тактики, слідити за намірами поляків, особливо за тим, що вони ухвалять на нинішнім соймі, і боронити гетьмана против їх замислів.

Кінець кінцем, ми не дістаємо багато нового щодо сього турецького посольства в березні 1651 р., але відомості про нього значно уточнюються, завдяки нинішній студії проф. Рипки, а головно — ми дістаємо надію, що завдяки йому, солідності його дослідчої методи і запобігливості в збиранні літературного апарату і документального матеріалу, з якого він узявся до сеї теми, — турецько-татарська політика України часів Хмельницького буде нарешті розсліджена ґрунтовно. Наші тюркологи повинні в тім собі взяти приклад з проф. Рипки і піти його слідами в розслідуванні орієнтальних зносин української гетьманщини, а проф. Рипці належить щира подяка від українських істориків і побажання, щоб досліди його на сім полі посувались якшвидше!

Osteuropa-Institut in Breslau — з нім.: Інститут Східної Європи у Бреслау.

Randstaaten — з нім.: прилеглі держави.

Osteuropäische Forschungen — з нім.: Східноєвропейські дослідження.

...книжка *Д. Оляничина про Сквороду, обговорена свого часу в "Україні"* — йдеться про видання: *Oljančyn D.* Hryhorij Skoworoda, 1722–1794; der ukrainische Philosoph des XVIII. Jahrhunderts und seine geistig-kulturelle Umwelt. — Berlin, 1928. — 168 s. (*Osteuropäische Forschungen*. — Neue Folge. — Bd. II). Про книгу Д. Оляничина та інші студії про Г. Сквороду йшлося у вміщеному до журналу "Україна" огляді А. Ковалівського. Див.: *Ковалівський А.* Скворода в західній літературі: *Der ukrainische Philosoph des XVIII. Jahrhunderts und seine geistig-kulturelle Umwelt von Dr. Domet Oljančyn*, 1928. *J. Mirčuk.* H.S. Skoworoda, 1928 й ін. // *Україна*. — 1929. — Кн. Липень—Серпень. — С. 121–132.

Праці Українського високого педагогічного інституту ім. М[ихайла] Драгоманова у Празі. Науковий збірник, т. I, під загальною редакцією д-ра Василя Сімовича. Прага, 1929, VIII і 576 с.

Машинопис з авторськими правками фіолетовим чорнилом зберігається в ІР НБУВ (Ф. Х. — Од. зб. 17216. — 2 арк.). На арк. 1 позначки: вгорі ліворуч — "Укр. 2004" (чорнилом), вгорі ліворуч — "Виправлено" (олівцем, рукою М. Грушевського). Підпис у кінці рецензії: *М. Грушевський*.

Публікується вперше за правленим машинописом.

с. 342 ...С. Наріжного — Гетьманство Ів[ана] Виговського, с. 159–187 (зрецензовано в "Україні" за липень) — див.: *Петровський М.* [Рец. на] Др. Симон Наріжний. Гетьманство Івана Виговського // *Праці Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі: Науковий збірник*. — Прага, 1929. — Т. 1. — С. 159–187 // *Україна*. — 1930. — Кн. Липень. — С. 153–157.

с. 343 ...статті про життя і діяльність "патрона Інституту М. Драгоманова" вилучено в окремих збірниках, що вже друкувалися при кінці 1929 р. Про вихід його в світ досі не доводилося чувати — йдеться про анонсоване видання, яке у 1930 р. М. Грушевський ще бачити не міг, бо воно було закінчено друком лише в кінці листопада 1932 р. Разом з тим книга має дві дати виходу — на обкладинці зазначений 1932 рік, а на титульній сторінці — 1930 р. Див.: *Праці Українського високого педагогічного інституту ім. Михайла Драгоманова у Празі. Драгоманівський збірник*. — Т. 1 / Під заг. ред. В. Сімовича. — Прага: Заходом видавничого товариства "Сіач" при Українському високому педагогічному інституті, 1932. — 319 с.

J. Rypka. Weitere Beiträge zur Korrespondenz der Hohen Pforte mit Bohdan Chmel'nyckij. ("Archiv Orientální: Journal of the Czechoslovak Oriental Institute", Prague, vol. II, № 2, June 1930, s. 262–283)

Перша публікація під назвою: "1930 р. Рецензія М. С. Грушевського для часопису «Україна» на публікацію Я. Рипки документів з історії українсько-турецьких відносин" у виданні: *Сохань П. С., Ульяновський В. І., Кіржаєв С. М.* М. С. Грушевський і Асадемія. Ідея, змагання, діяльність. — К.: Інститут української археографії, 1993. — С. 314–316.

Машинопис з авторськими правками олівцем, що потім були наведені фіолетовим чорнилом, і редакційними правками синім чорнилом, а також гранки статті з редакційними позначками зберігаються в ІР НБУВ (Ф. Х. — Од. зб. 17171. — 3 арк. + 2 арк. коректи). На арк. 1 угорі ліворуч позначки: “Укр./1989”, праворуч — “Читав Зав[адович]”. Чорнилом угорі ліворуч дані пояснення підкреслень: хвиляста лінія — курсив, кег[ль] 10, пряма лінія — півж[ирний] кег[ль] 10. Підпис у кінці рецензії: *М.Грушевський*. На першому аркуші гранок (арк. 4) позначка червоним чорнилом: “3660. Україна 34 [слово не прочитано. — Упор.] Біленький”.

Публікується за правленим машинописом.

с. 344 *Першій розвідці чеського тюрколога Яна Рипки про листування Порти з Б.Хмельницьким я присвятив кілька слів в “Україні” за місяць липень (“З приводу листування Б.Хмельницького з Оттоманською Портою”)*... — йдеться про статтю: *Грушевський М.* З приводу листування Б.Хмельницького з Оттоманською Портою // Україна. — 1930. — Кн. Липень—Серпень. — С. 3—7. Передруковано: *Грушевський М.* Твори: У 50 т. — Львів, 2015. — Т. 10. — Кн. 1. — С. 418—422.

...опубліковану свого часу в “Памятниках” Київськ[ої] археогр[афічної] комісії... — див. публікацію у виданні: Памятники, изданные Временною комиссией для разбора древних актов. — К., 1852. — Т. III. — Отд. III: Материалы для истории Малороссии. — С. 436—440.

...копія листа, зацитувана у Буцінського (“О Богдане Хмельницком”, с. 125)... — див.: *Буцинский П.* О Богдане Хмельницком. — Харьков: Типография М.Зильберберга, 1882. — С. 123—124.

Aleksander Brückner. Dzieje kultury polskiej. Tom pierwszy: Od czasów przedhistorycznych do r. 1506. Kraków, 1930 (Biblioteka Historyczna Krakowskiej Spółki Wydawniczej), VII i 653 s.

Машинописна копія без правок зберігається в ІР НБУВ (Ф. Х. — Од. зб. 15099. — 6 арк.). На арк. 1 позначка угорі олівцем “Не виправлено”. Підпис у кінці рецензії: *М.Грушевський*.

Публікується вперше за неправленим машинописом; сторінки видання звірені.

М.Грушевський планував розмістити рецензію до вип. II часопису “Первісне громадянство та його пережитки на Україні: Примітивна культура та її пережитки на Україні, соціальна преісторія, народна творчість в соціологічному освітленні” за 1930 р., однак через припинення виходу часопису текст залишився неопублікованим. Див.: Проект II випуску “Первісного громадянства” за 1930 р. // ІР НБУВ. — Ф. Х. — Од. зб. 15090. — Арк. 2.

с. 349 dla pokrzepienia ducha — з пол.: для підбадьорення духу.

International Bibliography of Historical Sciences. First Year (1926). Edited by the International Committee of Historical Sciences, 1930, LXVII i 366 s.

Машинопис з авторськими правками олівцем та редакторськими правками синім чорнилом зберігається в ІР НБУВ (Ф. Х. — Од. зб. 17193. — 6 арк.). Аркуші про-

ЗМІСТ

	с. текстів	с. ком.
О.Юркова “...МАЮ В СВОЇМ ПОРТФЕЛІ СТУДІЙКУ...”: ОСТАННІ ПРАЦІ ТА РЕЦЕНЗІЙНІ ОГЛЯДИ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.....	V	
РОЗДІЛ I. ІСТОРИЧНІ ТА ІСТОРІОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ	1	
Вікопомна дата	3	361
Про так званий “Львівський літопис” (1498–1648) і його ймовірного автора	28	365
Самовидець Руїни та його пізніші відображення	44	382
Про українську історіографію XVIII століття. Кілька міркувань	74	414
З історичної фабулістики кінця XVIII в.	82	424
“Историограф Малой России”	87	427
РОЗДІЛ II. РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ	181	
Wilhelm Wundt. Völkerpsychologie. Eine Untersuchung der Entwicklungsgesetze von Sprache, Mythos und Sitte.....	183	450
Lubor Niederle. Manuel de l'antiquité slave. Tome I: l'Histoire.....	186	450
Акад. Вс.Миллер. Очерки русской народной словесности.....	191	451
Проф. М.Сперанский. Русская народная словесность.....	191	451
A.Debidour. Le Histoire diplomatique de l'Europe.....	200	453
L.Lévy-Brühl. Das Denken der Naturvölker.....	202	453
L.Lévy-Brühl. La mentalité primitive.....	202	453
Wilhelm Jerusalem. Soziologie des Erkennens.....	202	453
Richard Thurnwald. Zum gegenwärtigen Stand der Völkerpsychologie.....	202	454
В.П.Адрианова. Житие Алексея, человека Божия.....	213	455
А.Кащенко. Оповідання про славне військо Запорозьке Низове.....	215	455
А.Кащенко. Великий Луг запорозький.....	215	455
А.И.Лященко. Былина о Соловье Будимировиче и saga о Гаральде... ..	219	456
Іларіон Свенціцький. Початки книгопечатання на землях України.....	221	456
М.И.Ростовцев. Элинство и иранство на юге России.....	223	457
M.Rostovtzeff, Hon. D. Litt. Iranians and Greeks in South Russia.....	223	457
M.Rostovtzeff. Les origines de la Russie.....	223	457
М.И.Ростовцев. Скифия и Босфор. Критическое обозрение памятников литературных и археологических.....	223	457
The Slavonic Review. A Survey of the Slavonic Peoples.....	233	458
James George Frazer. Folk-lore in the Old Testament.....	236	460
Dr. Lubor Niederle. Slovanské Starožitnosti.....	241	461

Max Vasmer. Untersuchungen über die ältesten Wohnsitze der Slaven...	246	462
А.И.Яцимирский. Библиографический обзор апокрифов в южнославянской и русской письменности...	248	463
Kazimierz Dobrowolski. Pierwsze sekty religijne w Polsce...	250	463
Д.Заславский. Михаил Петрович Драгоманов...	251	464
Nationernas Bibliotek: Ukrainarna...	255	464
Harold T. Cheshire. The Great Tartar Invasion of Europe...	257	465
Ювілейний Збірник Наукового товариства імені Шевченка у Львові в п'ятдесятиліття оснований, 1873–1923. Записки Наукового товариства імені Шевченка, том СXXXVIII–СXL. Праці Історично-філософичної секції під редакцією Івана Крип'якевича... Праці Філологічної секції під редакцією Кирила Студинського... Хроніка Наукового товариства імені Шевченка у Львові за роки 1923–1925...	259	466
М.Сперанский. К истории взаимоотношений русской и югославянских литератур (Русские памятники письменности на юге славянства)...	265	468
К.М.Тахтарев. Сравнительная история развития человеческого общества и общественных форм. Часть I и II...	266	468
V.J.Mansikka. Die Religion der Ostslaven. I. Quellen...	270	468
Етнографический отдел Государственного Русского музея. Материалы по этнографии. Том III, выпуск первый...	274	469
Louis Eisenmann. The Imperial Idea in the History of Europe...	277	469
Jan Łoś. Początki piśmiennictwa polskiego...	279	469
Venceslas Lednicki. Existe-t-il un patrimoine commun d'études Slaves?... . . .	281	470
Р.Р.Ранайтеску. L'influence de l'oeuvre de Pierre Mogila archevêque de Kiev dans le principautés roumaines...	285	470
Проф. Йор. Иванов. Богомилски книги и легенди...	287	471
Arturo Cronia. II. Bogomilismo...	289	471
Проф. Хведір Вовк. Студії з української етнографії та антропології... . .	290	472
Записки Київського інституту народної освіти...	292	473
Ю.Д.Бруцкус. Письмо хазарского еврея от X века...	294	473
Е.Ю.Перфецкий. Русские летописные своды и их взаимоотношения... . .	295	474
Jozsef Szinnyi. Die Herkunft der Ungarn, ihre Sprache und Urkultur...	297	474
Dr. Eugen Perfeckij, docent University Komenskeho v Bratislavě. Sociálne-hospodárske pomery Podkarpatske Rusi ve století XIII–XV...	299	474
Jaroslav Bidlo. Dějiny Slovanstva...	301	475
Histoire et historiens depuis cinquante ans...	304	475
Доктор славяноведения А.Петров. Отзвук Реформации в русском Закарпатьи XVI в. Няговские поучения на Евангелие...	306	476
Z dějin Východní Evropy a Slovanstva. Sborník věnovaný Jaroslavu Bidlovi, profesoru Karlovy University...	307	476

Збірник праць Державного рибного заповідника “Конча-Заспа” ...	309	478
Frank Wollman. Slovesnost Slovanů...	311	478
Галина Вовк. Бібліографія праць Хведора Вовка (1847–1918)...	312	478
Східнослов’янські народності та їх дослідження...	313	479
Dr. Jiří Král. Svidovec v Podkarpatské Rusi. Sídla obyvatelstva...	324	479
Václav Novotný. Českou minulostí...	326	480
Dr. František Štůla, Dr. Antonín Boháč, Dr. Karel Kadlec a Dr. Josef Tvrđý. Zeměpisný obraz, statistika, ústavní zřízení a filosofie slovanstva...	327	480
А.В.Орешников. Классификация древнейших русских монет по родовым знакам...	329	480
Josef Pfitzner. Grossfürst Witold von Litauen als Staatsmann...	330	481
D-r Josef Jirásek. Rusko a my. Studie vztahy česko-slovensko-ruských od počátku 19 století do roku 1867...	332	481
Осип Гермайзе. Україна та Дін у XVII ст. ...	333	481
Віктор Данилевський. Нарис історії розвитку продуктивних органів суспільної людини (спроба матеріалістичної історії техніки)...	335	481
Aus der historischen Wissenschaft der Soviet-Union — Vorträge ihrer Vertreter während der Russischen Historikerwoche...	340	482
Праці Українського високого педагогічного інституту ім.М[ихайла] Драгоманова у Празі...	342	483
J.Рурка. Weitere Beiträge zur Korrespondenz der Hohen Pforte mit Bohdan Chmel’nyckyj...	344	483
Aleksander Brückner. Dzieje kultury polskiej. Tom pierwszy: Od czasów przedhistorycznych do r. 1506...	346	484
International Bibliography of Historical Sciences. First Year (1926)...	350	484
Михайло Гніп. Громадський рух 1860-х рр. на Україні...	354	485
Збірник Музею діячів науки та мистецтва України...	357	486
Алексей Александрович Шахматов, 1864–1920...	359	486
КОМЕНТАРІ		361
ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК		487

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Грушевський Михайло Сергійович

Твори: У 50 томах

Том 10. Книга II

Серія “Історичні студії та розвідки”
(1930–1934)

Серія “Рецензії та огляди”
(1924–1930)

Редактор *І.Савлук*
Художнє оформлення *С.Іванов*
Технічний редактор *І.Сімонова*
Коректор *В.Гоменюк*

Формат 70×100/16. Папір офс. Гарн. Academy. Офс. друк.
Ум. друк. арк. 44,71. Обл.-вид. арк. 37,0.
Тираж 5000 пр. Зам. № .

Державне підприємство
“Всеукраїнське спеціалізоване видавництво “Світ”
79008 Львів, вул. Галицька, 21
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 4826 від 31.12.2014 р.
www.svit.gov.ua
e-mail: office@svit.gov.ua
svit_vydav@ukr.net

Друк на ПРАТ “Львівська книжкова фабрика “Атлас”
79005 Львів, вул. Зелена, 20
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 1110 від 08.11.2002 р.

Грушевський М.С.

Г91 Твори: У 50 т. / редкол.: Г.Папакін, І.Гирич та ін. — Львів : Світ, 2002 —

Т. 10. Кн. II : Серія “Історичні студії та розвідки” (1930—1934) ; Серія “Рецензії та огляди” (1924—1930) / упор. О.Юркова. — 2015. — 552 с.

ISBN 978-966-603-223-5

ISBN 978-966-603-922-7 (Т. 10. Кн. II)

Друга книга десятого тому 50-томного зібрання творів М.Грушевського містить праці визначного українського історика, об'єднані у двох серіях — “Історичні студії та розвідки” і “Рецензії та огляди”. У першій з них представлено шість останніх статей М.Грушевського, написаних упродовж 1930—1934 рр. і присвячених історії України, українській історіографії та історії української літератури. Остання велика студія — “Істориограф Малой России” (1934) — друкується вперше.

У другій серії публікуються 60 рецензій та рецензійних оглядів, підготовлених вченим у 1924—1930 рр. (у 1931—1934 рр. М.Грушевський рецензій не писав), дев'ять з них також друкуються вперше.

Статті, опубліковані М.Грушевським уперше російською мовою, подано у перекладі на українську та мовою оригіналу.

Видання розраховане на істориків, соціологів, етнографів, археологів та всіх, хто цікавиться історією України.

УДК 94(477)
ББК 63.3(4УКР)

ISBN 978-966-603-223-5

ISBN 978-966-603-922-7 (Т. 10. Кн. II)